

EEDER

Edebî Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Ekim 2022, Cilt 6, Sayı 2

Atıf/Citation: Şengül, B. (2022). "Kayıp Kadınlar ve Çirkinlik: Refet'in Mücadelesi", *Edebi Eleştiri Dergisi*, 6(2), s. 15-28

Büşra ŞENGÜL*

Kayıp Kadınlar ve Çirkinlik: Refet'in Mücadelesi**

The Lost Women and Ugliness: The Struggle of Refet

ÖZ

Fatma Aliye'nin Refet adlı romanındaki başkarakterin çirkinliği estetik, sağlık ve ekonomik açıdan öne çıkarılmıştır. Refet'in bir kadın olarak hem de çirkin bir kadın olarak yaşadığı toplumda mücadele edebilmesini etkileyen fiziksel bazı zeminler vardır. Çirkinliğin ekonomik durumla da bağlantılarının çıkarılabileceği, hastalıklı bir bedenle ilişkilerinin kurulabileceği bu kurmaca eserde Fatma Aliye, başkarakterini diğer romanlarında da görüldüğü şekilde belli kavramlar doğrultusunda büyütür ve geliştirir. Bu perspektiflerle çirkinlik ve güzellik estetiği kurmaca ve kahraman bağlamında tartışılacak, bu estetiklerin Fatma Aliye'nin roman anlayışı çerçevesinde katalizör etkisi gösterip göstermediği üzerinde durulacaktır. Ardından çirkinlik mefhumunun ekonomi ve hastalıkla olan ilişkisi çerçevesinde Osmanlı toplumunda bu mefhumun nasıl bir gerçekliğe karşılık geldiği ve bahsedilecek olan estetik değerlerin kadına ya da insana bakışta başka hangi kavramlarla yan yana geldiği üzerinde durulacaktır. Son olarak Refet'in bir birey olarak hayattaki arzu ve amacında bahsedilen özelliklerin tahakkümü ve psikolojik etkilerine odaklanılacaktır. Bu bağlamda, çalışmamızda ekonomik ve psikolojik kavramların bir toplumu nasıl şekillendirdiği, fiziksel ve estetik değerlerin 19. yüzyılda bir kadını nasıl çizdiği, kabul edilmiş kadınlık ve güzellik kavramları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Refet, kadınlık, güzellik, çirkinlik, hastalık, ekonomi

ABSTRACT

The ugliness of the protagonist in Fatma Aliye's novel Refet is highlighted in terms of aesthetic, health and economy. There are some grounds of ugliness that affect Refet's ability to struggle as a woman, moreover, as an ugly woman in her society. Fatma Aliye raises and develops her protagonist in the direction of the certain norms as her other novels in this fiction, in which the connection of ugliness with the economic situation can be deduced, and relations with a sick body can be established. From these perspectives, the aesthetics of beauty and ugliness will be discussed in the context of both protagonist and fiction; whether these mentioned aesthetics demonstrate any catalytic effects will be undermined in the framework of Fatma Aliye's conception of the novel. Then, it will be emphasized how the concept of ugliness corresponds to a reality in the Ottoman society within the framework of its relationship with the economy and disease, and what other concepts are brought together with the aesthetic values to be mentioned in the view of woman or human. In addition to that what other concepts these aesthetic values are brought side by side about concerning to women or human beings in society will be emphasized. Finally, in determining Refet's desire and purpose in life as an individual, it will be focused on the domination and psychological effects of the above characteristics. In this context, in our study, it will be tried to show how the economic and psychological concepts shape a society, how physical aesthetic values draw a woman in the 19th century, and then accepted concepts of femininity and beauty.

Keywords: Refet, femininity, beauty, ugliness, sickness, economy

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, busra.sengul@boun.edu.tr ORCID: 0000-0001-5801-0226

** Araştırma Makalesi, Geliş Tarihi: 05.01.2022 Kabul Tarihi: 06.06.2022 Yayın Tarihi: 25.10.2022 DOI: 10.31465/eeder.1053938

Giriş

On dokuzuncu yüzyılın sosyal ve kültürel paradigmaları içinde kadının kendisi ile toplumdaki varlığı üzerinden tartışmaya açık hâle getirilen argümanların zemin bulduğu en etkili yollardan biri edebiyattır. Dönemin ünlü simalarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye hem kurmaca hem de kurmaca dışı yazılarında kendi fikirlerini belli kavramlar ve sınırlar doğrultusunda işleyip kadın konusunu temel meselesi hâline getirmiştir. Kendi tartışmaları neticesinde, yaşamın herhangi bir alanında tekil olarak yer bulamamanın, zor şartlar içerisinde yaşamamanın, bir sese sahip olamamanın hemcinsleri açısından neler ifade ettiğini sorgularken geleneksel/İslami çizgiden çok da ayrılmayan bir tutum sergiler. Osmanlı Devleti'ndeki ataerkil yapının ve din odaklı yaşam biçiminin kadına sınırlamalar getirmesi üzerine Fatma Aliye önerilere ve çözümlere odaklanır. Erkeklerin desteği olmadan kendi ayakları üzerinde durabilmenin koşulları ve imkânları hakkında yazar ancak bunu başarabilmesi yine eril bir gücün üzerinden olur. Ahmet Mithat Efendi'nin desteği ve ilgisinin ona sağladığı imkânlarla çalışmalarını yayımlayabilme şansı elde etmesi bir erkek varlığı olmadan kadının tam olamayacağı fikrini doğurur. Ahmet Mithat Efendi'nin gazetesinde yazılarını daha önce bahsedilen geleneksel/İslami çerçevede devam ettirir, İslam'da kadının durumunu aynı Ahmet Mithat Efendi'nin inandığı çizgide olumlu şekilde ele alır fakat romanlarında daha farklı bir yaklaşım sergiler. (Esen, 2012: 114) Kadın karakterlerine ve onların yaşamlarına dair söylemleri romanları içerisinde her ne kadar daha radikal dursa da metinlerin altyapısında ataerkil yapının sebep olduğu bakışlar ve sınırlar kendini gösterir. Sınır, iyi bir eş ve iyi bir anne olmanın kadın için öncül zorunluluklardan biri olması iken; bakış, fakir veya çirkin birinin yaşayabileceği sorunların erkek egemen toplumda bu özelliklere karşı tavrın sonuçlarından biri olmasıdır. Sınırlar ve bakışların Fatma Aliye'nin feminizm anlayışı çerçevesinde kurmaca metinlerinde öncelikle bir problem olarak inşa edilmesi, ardından yine İslami ve geleneksel yapının yerleşebileceği şekilde imkânlarla doğru açılmaları genel olarak tüm kadın karakterlerin örüntüsünü açıklar niteliktedir. Yazarın kurmaca eserlerinde aynı veya benzeşen karakterlerin, isimlerin ve yaşantıların karşımıza çıkmasıyla bir metinlerarasılıktan bahsedebilmesi, (G. Demircioğlu, 2010: 105) eserlerdeki izleklerin de benzer temellere dayandığını ortaya koyar. Yazmış olduğu beş roman arasından Refet'in (1896-97) aynı adlı başkarakterinin diğer roman karakterlerine karşın belirgin ve ısrarla altı çizilen bir özelliği vardır: çirkinlik. Metinlerarası bir yaklaşımla görülebilecek hususlar Refet için de kendi ayakları üzerinde durabilmenin, eğitimin, ekonomik durumun ne kadar önemli olduğunun altını çizer ancak Refet ne Udî (1897-98) romanındaki Bedia gibi zengin bir aileye sahiptir ne de Muhadarât (1892) romanındaki Fazıla gibi çok güzeldir. Üstelik bu negatif özelliklerin yanında bir de hastadır ve çağdaşları arasında çirkinlik, hastalık ve fakirlik meselelerinin tek bir kadın karakter üzerinden işlendiği ilk isimdir. 1908'den önce ünlü olmuş birçok kadın yazarın¹ ortak kaygılar, meseleler ve örnekler üzerinden betimledikleri kurgusal dünyaların içinde Refet, her ne kadar Fatma Aliye pozitif değer yargılarını onda temsilleştiriyorsa da geri kalandan ayrılan özellikleriyle farklı bir profildir. Olay örgüsü içerisinde kurmacanın bağlamı çirkinliğin zemine yerleştiği bir odakta toplanır ve çirkinlik kendini başkarakterin fizyonomisinde, fakirliğin yarattığı acziyette, hastalığın tanımlandığı

¹ Modern Türk Edebiyatı'nda Tanzimat'ın ilanı ile gerçekleşen değişimler ve hareketlerin kadınlar ve kadın yazarlar üzerinde olumlu etkileri olmuştur. Feminizm adı altında olmasa da bir kadın hareketinden bahsedebilmenin edebî eserler ve kurmaca dışı yazılarla gündeme getirildiği bu dönem hakkında son zamanlarda önemli çalışmalar yapılmıştır. (Timuroğlu, 2020: 699-704)

kelimelerde açığa çıkar. Daha önce bahsettiğimiz sınırlar ve bakışlar burada altı çizilecek olan çirkinlik meselesinin tarihsel ve sosyal döngüde nasıl da eril tahakkümün inşa ettiği mekanizmalar ile şekillendiğini gösterir. Öte yandan Fatma Aliye'nin yazar olarak niyeti dışında, karakterine eklediği bu özelliğin estetikle olan bağıntısı metni yeni bakış açılarıyla okumayı sağlar. Buradan hareketle Fatma Aliye'nin Refet romanının on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı dünyasında birbirleriyle ilişki içerisinde olan kadınlık, ekonomik durum, hastalık kavramlarının çirkinlik meselesiyle nasıl bir bütün oluşturduğunu, yazarın niyeti dışında okura hangi anlam kapılarını açacağını bulmak için öncelikle yazarın romancılık anlayışı ekseninde Refet romanı irdelenip ardından da estetik çalışmaları özelinde güzellik ve çirkinliğin tarihsel ve felsefi temellerine bakılacaktır.

1. Hayattan Kurmacaya Doğru: Fatma Aliye'de Kadınlık ve Refet'in Yazgısı

Fatma Aliye on yedi yaşında ileri derecede Fransızca öğrenmiş; İslam, Osmanlı, Arap tarihi ve Fransız edebiyatı üzerine iyi eğitim almış olan bir kadındır. (Adak, 2005:191) Ailesindeki herkesin eğitilmiş oluşu, babasının ve ağabeyinin tahsil görüyor olmaları çocukluk ve olgunluk evresini hayli etkilemiş ve onun öğrenmeye merakını arttırmıştır. Kendisinin yeteneği hem babası hem de Ahmet Mithat Efendi tarafından fark ve takdir edilmiştir. Öyle ki Fatma Aliye'nin henüz çocukluktan çıkmadığı dönemlerde dahi eğitime fazlasıyla hevesli ve istekli olması Ahmet Mithat Efendi (2016: 36) tarafından yazılan biyografide aktarılır. Ahmet Mithat Efendi'nin hem Ahmet Cevdet Paşa hem de Faik Bey ile kurduğu ilişki neticesinde Fatma Aliye ile olan yakınlığı birçok engeli ortadan kaldırmıştır. (Argunşah, 2016: 187) Öğrenmeye olan yatkınlığı, haremde çok selamlıkta vakit geçirmesi, burada önemli isimlerle sohbet etmesi, ağabeyi için yapılmış kimya laboratuvarında çalışmaları izleyip deneylere katılmasıyla klasik kadın profilinden ayrı bir tutum sergiler. (Doğrusadık, 2018: 4) Bulunduğu aile ortamındaki eğitim imkânları Fatma Aliye'nin gelişimi için elbette önemlidir ancak asıl çabanın ağabeyi için olması nedeniyle Fatma Aliye ancak bu imkânların kenarından köşesinden yararlanabilmiştir. (Esen, 2012: 112) Ahmet Mithat Efendi'nin onu bir kızı ve öğrencisi gibi görmesi, destek olması da bir taraftan olumsuz etkilere sahip olmuştur çünkü yazar, eril bir yönlendirmenin tahakkümü altında kalmıştır. (Argunşah, 2016: 188) Nüket Esen, Fatma Aliye'nin ev ortamı içerisinde evlenene kadar önu kapatılmamışsa da bilgi ve eğitimden doğal olarak yararlandığını, özel bir ilgiye mazhar olmadığını ve kendisinden bir şey beklenmediğini dile getirir. (Esen, 2012: 112) Evliliği sırasında ise aksi şekilde bir engelleme ile karşılaşan Fatma Aliye ancak uzun bir süre sonra çalışmalarına devam edebilmiş ve ilk çevirisini yayımlamıştır. Tüm bu kısıtlamalar ve çabalamaların yanında ise ağabeyi Ali Sedat Bey kız kardeşinin yazarlığını hiçbir zaman kabul etmemiş, buna sıklıkla karşı olmuştur. (Esen, 2012: 113) Söz konusu zorluk ve olumsuzlukların yanı sıra Tanzimat Dönemi'nin kadınlar konusundaki yargıları da negatif bir yansıma sahiptir çünkü bu dönemin erkek yazarları da ideal kadını Fransızca bilen, okumuş, piyano çalan, itaatkâr, “hoş ve güzel” olarak çizerler. (G. Baylı, 2018: 599) Böylelikle ortaya çıkan bir hakikat vardır ki Fatma Aliye kendi yaşamı üzerinden bu hakikatin nelerle beslendiğini görmüş olur. Kadınların eğitim görmesi, en azından formal bir eğitim görmesi imkânsızdır ancak güçlü ailelere mensup oldukları müddetçe bir şeyler öğrenebilme şansı elde ederler. Kadınlar ailelerindeki erkeklerin gözünde dahi bir şeyler başarabilen, kendi ayakları üzerinde durabilen kişiler değillerdir. Öyle ki Osmanlı iktidarının taşıyıcı ve kurucu figürleri olan erkekler dahi kadınları itaatkâr, hoş ve güzel gibi sıfatlarla biçimlendirip, onları birer figür hâline getirirler. Tanzimat Dönemi'ndeki

modernleşmenin etkileriyle Batı'daki örnekler üzerinden kadınların Fransızca öğrenmeleri ve piyano çalmaları da onları idealleştirme yolunda bu kapsama eklenmiştir. Fakat her bir tanım gösteriyor ki kadın kamusal alanda da ev yaşamında da daima ikincil konumda ve daima erkeğin sözü ve isteği doğrultusunda bir hayata sahip olur. Bu durumun muhtelif koşullarla ilişkisi düşünüldüğünde (ekonomik durum, fiziksel yapı, sağlık, ırk vs.) kadın olmanın ağır şartları ve mücadeleyi esas kılan yapısı Fatma Aliye'nin şahsi hayatında da kendisini görünür kılar. Modernleşme söylemlerinin yaygınlaşmasının yanında bir kadın hareketinin oluştuğunu gözlemleyebildiğimiz bu evrede Fatma Aliye de yazılarını yaşadığı toplumdaki meselelerin yansması ve dönüştürücüsü niteliğinde kaleme almıştır. Fatma Aliye "Roman bir ahlak dersidir." diyerek onlardan hem iyilik hem de kötülük öğrenileceğini söylemiştir (Enginün, 2014: 283) ve bu söylem neticesinde kadın sorunu ortaya atıldığında hayat-kurmaca ilişkisini farklı bağlamlar aracılığıyla yaşatan romanlar yazmıştır. Romanlarında kendini var etmek adına türlü zorluk ve çirkinliğin arasında İslam'ın hakiki özüne yabancılaşmadan ve kadının geleneksel örüntüdeki temel görevlerini yadsımadan en yaşanılabilir hâliyle bu ortamı yaratmanın amacını güder gibidir. Romanı ahlakla, iyilik ve doğrulukla, bilgiyle harmanlanmış şekilde üretilen bir tür şeklinde ele alan Fatma Aliye yanlış, çirkin ya da kötü unsurların anlatılıp işlenmesi karşısında okuyucunun eserlerdeki hataları yapmaması gerektiğini söyler. Romanlardan, her okuyucunun kendi kişisel birikimleri, doğruyu ve yanlışını ayırabilme yeteneğine göre farklı anlamlar çıkarılabileceğine de inanmaktadır. (Canbaz, 2005: 66)

Fatma Aliye'nin kurmacaları söz konusu olduğunda küçüklüğünden bu yana Fransız edebiyatından edindiği bilgiler ve onu manevi kızı olarak kabul eden Ahmet Mithat Efendi'nin etkileri hayli belirgindir. Çünkü olaylar karşısında sadece bir gözlemci olarak yer almayıp müdahalelerde bulunması, sorunlara çözüm bulmaya çabalaması, olay akışı esnasında rastlantılara ve aniden ortaya atılan bilgilere yer vermesi tam olarak Ahmet Mithat tarzının niteliklerindedir. (Kızıltan, 1993: 88) Ahmet Mithat'ın meddah hikâyeciliğine dayanan bu tarzı benimsemesi hakkında Berna Moran, geniş bir okur kitesine ulaşma, okuyucu ile konuşma, kıssadan hisse çıkarma gibi halkı eğiten bir amaca hizmet edildiğine dikkat çeker. (Moran, 2013: 26) Edebiyat kurumundan beklenen fayda toplumu her kesimi ile birlikte eğitmesi ve ahlakı işlemesiyle "Kadın yazarlar tarafından yazılan romanlara bakıldığında kadınların en büyük sorunlarının ve bu doğrultuda en çok arzuladıklarının aile içerisindeki konumlarının değişmesi üzerine olduğu görülür." (A. Çelik, 2019: 4) Başlıca meselenin sürekli erkek kimlikler arasında varlık bulabilme ve eğitim hakkını elde edebilme olmasının yanında karakterlerin temsil ettiği değerler, çizildikleri ortamlar ve içinde buldukları şartlar itibarıyla romanlarda duygusal ya da fiziksel bir mücadelenin içinde bulunmaları da işlenir. Kadın karakterlerin kendilerinden, kamusal alandan ya da çevrelerindeki erkeklerden kaynaklı, ahlaki ve duygusal açıdan kötü ve çirkin olarak adlandırılacak her türlü olaydan Fatma Aliye'nin gerçek hayatta yankı bulmasını istediği temsiller inşa edilir. Kocasını tarafından aldatılan Bedia, (Udi) üvey annesi tarafından kötü muamele gören Fazıla (Muhadarât) ve hastalığı sebebiyle dışlanan Refet (Refet) son kertede zorluklarla sarmalanmış kadınların ayakta kalabileceğini, olumsuzluklara göğüs gerebileceğini gösteren örneklerdir. Yazarın üçüncü romanı olan Refet ise diğer metinlerinde ele aldığı izleklerin en yoğun işlendiği kurmacadır fakat Refet özerk bir karakter oluşuyla, annesi ile yaşayıp etrafında hiçbir erkeğin bulunmayışıyla tipik olarak nitelendirilebilecek bir kadın kahraman değildir. Üstelik beş parasız, sağlık ve sıhatten yoksun, hor görülüp ezilmiş ve güzellikten nasibini alamamıştır. Yazarın kalemiyle çocukluğundan gençlik çağına dahil edildiği her sahnede bir

ezilmişliğin ve çirkinliğin içinde belirir. Annesi Binnaz'ın Hayati Efendi'nin ölümü sonrası hor görülmeden ve ezilmeden yaşayabilmek için İstanbul'a gidişiyse, Refet'in orada oyun oynayan çocukların aralarına girmeye çalıştığı sahnede ilk olarak hastalığı öne çıkarılır:

“Refet'in sıska vücudunu ve zafiyetten sararmış yüzünü, ıstıraptan çatılmış kaşlarını, ağlamış suratını gören çocuklar eyyam-ı sabavetin şan ve şöhreti olan tebessümlerden, handelerden, koşmalardan, hoplamalardan mahrum bulunan bu çocuğu hoş göremiyorlardı. (...) Lüzumu veçhile koşamıyor, saldırıp yakalayamıyor. Yağ satarım bal satarım oyununda arkasına yediği yemek havlusunun topacının acısınıysa sair çocuklar gibi kahkahalarla geçiremiyor. Zira zavallı çocuğun diğerleri gibi sırtında eti olmadığından acısı ciğerine çöküyor, ağlamaya başlıyor.” (Fatma Aliye, 2019: 27)

Yüz ve beden, hastalıkla zayıflığın göstergeleri olan kelimelerle tasvir edilir ve diğer insanlar arasındaki ayrıştırılmanın zemini oluşturulur. Çocuklar zayıflık karşısında acımasız olabilirler ve Refet'in de bir çocuk olarak yüzleşmek zorunda kaldığı acizliği istedikleri doğrultuda yönlendirebilirler. Anlatının ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere olağan bir akış sırasında Refet kendinde barındırdığı hastalıklı ve çirkin bedenin dayandırıldığı kalıptan yola çıkılarak ötekileştirilir. “Her gün en sonraya o bırakılıyor, hem de ekser defalar sıra ona gelince bir defa daha gitmeye lüzum görülmeyip ‘Oyun bitti,’ denilerek onu asla ‘en güzel’ şerefine nail etmeksizin o oyuna hatime veriliyor.” (Fatma Aliye, 2019: 31) En güzel kızı seçerek kurulan bir oyunda Refet'in asla tercih edilmemesi onu da düşündürür. Diğer çocuklarınsa Refet'i seçerek “duçar-ı istihza olmak”, alaya alınmaktan korkmaları bir yandan çirkinliğin kolektif bir bakışla ve kültürel bir altyapı ile alakalı olduğunun işaretini verir. Kabul edilmiş kimi yargılara dayanan çirkin kavramının ilişkisel bir yönü vardır ve özne ile nesne arasındaki bağıntıya dayanır. Bu bağıntı da tarihsel ve kültürel dönüşümün etkileri neticesinde karşılıklar bulur. Küçük yaşta “fiziksel görüntüsü” üzerinden maruz kaldığı yaklaşımlar ve tutumlar karşısında yine bir çocuk olarak ağlamak ve üzülmeğe başka bir şansı olmayan Refet'in yaşamı ilerleyen yaşlarında yetişkin ve akli ermeye başlayan bir kadın olarak içselleştirilmiş ama amacı ve arzusu doğrultusunda bireysel bir mücadelenin itici gücü olmuştur. Metin boyunca Refet başta olmak üzere tüm kadınların yaşam mücadelelerinde fiziksel ya da içlerinde buldukları şartlardan kaynaklı çirkinlik, Fatma Aliye'nin meselesini dile getirmesi, kadınlar ile denkleştirilmesi ve toplumsal resimde bir estetik olarak alımlanışıyla var olur.

2. Estetik Kaygılar: Kim Çirkin Kim Güzel?

Estetik kavramı bir alan olarak değişkenin alanıdır ve hızlı ya da yavaş dönüşümlerle belirginleşir. (Timuçin, 2013: 28) Değişkenlik, ortada sağlam temellere dayalı karar mekanizmalarının veya kesin yargıların estetikte söz konusu olamayacağını gösterir. Estetik kelimesi söylendiğinde akla öncelikli olarak güzelliğin gelmesinde ona yüklenmiş olan faydanın önemi vardır. Oysa “Çağlardan çağlara değişmeden geçen evrensel yargılar yoktur estetikte.” (Timuçin, 2013: 28) Demek oluyor ki genel anlamda her dönemi kapsayan tek bir güzellik anlayışı yoktur. Güzelliğin karşıtı olarak kabul edilen çirkinlik ise sıklıkla güzelliğin bir kolu olarak anılır ya da çirkinliğin içinden de güzelliğin bulunabileceği düşüncelerine yer veren klasik estetik anlayışta ahlaki, fiziksel ya da etimolojik temellere dayalı olarak ifade bulur. Fayda sağlayan, iyiyi temsil eden güzel; çirkinin estetik değerinin karşısında sarsılmaz bir yere sahip gibi durur çünkü çirkin ahlaki olarak tehlikeli varsayılanla, fiziksel olarak kusurlu olanla, etimolojik olarak ise kötülükle eş

değer tutulur. Fakat estetik öncelikle duyusaldir² ve kültürel/tarihsel devinim içerisinde oluşur. “Sürekli şekil değiştiren bir tanımlayıcı olarak ‘çirkin’ genelde gözlemlenen kişinin (nesnenin) niteliklerinden çok gözlemleyen kişinin bakış açısını yansıtır.” (Henderson, 2016: 32) Çirkinliğin varlık bulduğu insan ya da nesnede böylelikle çağın toplumsal algısının karşılıkları yer alır. Çirkin güzel gibi fayda sağlayan, iyiyi doğuran ya da hoşnutluk veren bir kavram olarak genel bir ölçüte sıkıştırılır ancak estetik olarak ona yaklaşıldığında güzellikle homojen sınırlar paylaştığını ve anlam açısından kötüyü karşıladığında bunun yalnızca sosyolojik bir temeli olduğu anlaşılır. Rosenkranz bitkiler ve hayvanlardan yola çıkarak önce doğada çirkinliğin özünü araştırır ve ulaştığı noktada onlardaki biçim zenginliğinde çirkinliğin olumlu bir anlama karşılık geldiğini ifade eder. (Rosenkranz, 2018: 30-35) Ruha ve insana/insan bedenine geçtiğinde ise farklı çıkarımlarda bulunur. Özgürlük, irade, içsel erdemler ruh ve vücuttaki çirkinliğin olumsuz görüntüsünü unutturabilir. (Rosenkranz, 2018: 38). Çirkinlik artık etimolojik temellerinden ve doğal bir kusurluluk, çözülemez ve kabul edilemez bir kategori olmaktan çıkar. Çirkinin estetiğinde, onun problemleri bir yapıya sahip olduğu anlayışının aksine kendi içinde bir denge ve düzene sahip olması söz konusudur. Rosenkranz’ın, çirkinliği yerleştirdiği estetik kategoride kavramın karşılık bulduğu nesne veya kişilere bakıldığında doğal olanın (hayvan, bitki vs.) yanında insana ve onun bedeniyle ruhuna yönelik yaklaşımda çirkinin ancak hastalıkla var olduğu fakat bunu da çeşitli şekillerde pozitif bir yapıya dönüştürebileceği düşüncesi vardır. Kötü ve çirkin olanın özünde alışkanlık hâline gelmesi, insanın fizyonomisini çirkinleştirir çünkü gerçek özgürlüğün olumsuzlaştırılışında ortaya çıkan bağımlılık hâli çirkinliğin kendisidir. (2018: 39) Kötü duygulardan ve kötü şartlardan arınmış olarak yaşamak insan fizyonomisini etkileyen bir güce sahiptir. Örneğin, kıskançlık veya hırs duygularına sahip olan birisinin sürekli olarak içlerinde bu duyguyu ateşlemeleri onların görünümüne çirkinlik verir. Ruh, fiziğe yansyarak o kusurlu ve bozulmuş görünüme sebep olur. Refet’in annesi ile konuşurken düşüncelere dalmasıyla, anlatıcının ruhsal durumdaki değişikliğin Refet üzerindeki yansımalarını ifade edişinde tıpkı Rosenkranz’daki çirkinliğin çözülmesi gerçekleşir: “Düşündükçe yüzündeki bu letafet artıyordu. Refet’in o halde düşündüğü şeylerin pek güzel, pek ulvi şeyler olduğu buradan anlaşılıyordu. (...) O halde, o anda Refet güzel olmuştu.” (Fatma Aliye, 2019: 58) Yazarın kendisi dahi Refet’in çirkinliğine bu denli kani olmuş ve çirkinliğin estetiği neticesinde hangi koşullarda ortada olduğunu ya da güzelliğin sınırına gelebildiğini Refet üzerinden göstermiştir. Çirkinlik, Refet üzerinden de aktarıldığı üzere, kabul edilemez ya da çözülemez bir kusur değildir yalnızca kimi şartlar sebebiyle görünürlük kazanan estetik bir algıdır. Ruhun güzel ve çirkin olanak verdiği ortam olarak bedende çirkinliğin ortaya çıkması bir de bağımlılık ile ilgilidir çünkü “Gerçek bağımsızlık, her durumda güzelin, bağımsızlık ise çirkinin temelidir.” (2018: 65) Bir hastalığa ya da kötü şartlara bağımlı olmak estetik olarak çirkinliği de beraberinde getireceğinden bağımsızlık meselesi önem kazanır. Hasta, yetim, ekonomik olarak zayıf konumda olan Refet’in bağımlılığı da bu bakış açısından yola çıktığımızda kurgu boyunca altı çizilen çirkinliğini iyice yerleştiren bir unsur olur. Fatma Aliye’nin niyeti istikametinde Refet’i mücadele eden, öğretmen olarak kendi ayakları üzerinde durmasıyla bağımsızlığını elde edebilen bir karakter olarak çizmesi, öne çıkarılan çirkinliğinin anlatı içinde olumlu bir yöne kavuşarak onun aslında güzel

² Karl Rosenkranz, “Duyumsal olarak temellenemeyen bir şey estetik olamaz” der (Rosenkranz, 2018: 24). Çirkinlik ile yan yana getirilen negatifliğin, ölçsüz olanın, hiçliğin de duyumsal yönlerinin olmaması sebebiyle aslında çirkinlik estetiğinde karşılık bulamayan kavramlar olduğunu dile getirir. Bu düşünce çirkinliğin de güzellik gibi biçimsel zenginlikleri olan ama kendinde net kavramları barındırmayan bir estetik alanı olur.

olabileceğinin kanıtıdır. Bahsedilen estetik düzen içinde Refet karakterinin fiziksel ve mekânsal ortamı arasında benzerlikler olsa da Refet'in genel çirkinlik estetiği bağlamının dışında kültürel bir karşılığı olan çirkinlik meselesinin yansımaları da vardır eserde. Hatta metin dahilinde yalnızca başkarakterin değil diğer tüm kadınların çizimi, bir şekilde toplumsal ve kültürel odakların da beslediği güzellik ve çirkinlik sıfatlarıyla bir pilot oluşturur. Metin dolayında bu odakların ivme kazandırıcı niteliği Refet romanının başkarakter dahil olmak üzere her unsurunun birbirine bağlı ve benzer temeller üzerinden kaderlerinin çizilmesine karşılık gelir. Hastalık ve ekonomik durum da çirkinliği olay örgüsü ekseninde yoğunlaştırır.

Edebiyat kurumu söz konusu olduğunda çirkinliğin kimliği kendisinin zıttı olan güzelliğe dayanarak inşa edilse de yine edebiyat içerisinde çirkinlik güzellik kadar gerekli ve bağımsız bir hâldedir. Özerk biçimde edebiyat metinlerinde var oluşlarıyla çirkin insanlar estetik deneyimin nesnesi olurlar. Metin aracılığıyla tanıştığımız karakterler, okurun duyuşsal melekeleri sayesinde algılanıp kategorize edilir. Bir insana ya da nesneye estetik değer kazandırabilmek ve onu güzel veya çirkin diye nitelendirebilmek için özne olarak onu algılamamız gerekir. Özne ile nesne arasındaki ilişki üzerinden bir değer ortaya çıkar. Bakan kişi, (beholder) dolayısıyla okuyan kişi, karşısındaki nesneyle kendi dünyası arasında kurduğu ilişki çerçevesinde bir değerlendirme yapar, öznel alımlamalar söz konusudur. “Güzellik ve çirkinlik kendi şahsi ilgilerimizle arzuladığımız ya da tiksindiğimiz şeylerdir, nesnenin doğasıyla alakalı değildir.” (Baker, 2010: 14) Beğeni ve hoşnut olma, bir şeyi güzel ya da çirkin olarak niteleme hem yaratma hem de algılama açısından bireysel kökenlere sahiptir. Özne ile nesne arasında, onların doğalarına ve karakterlerine yönelik bir iletişimin açığa çıkaracağı ilişki vardır. Edebiyat metinlerinde gerçek özne olarak yazarın niyeti ile kurgusal özne olan karakterlerin yarattıkları anlam dünyasının okur ve metin arasındaki ilişki boyutu belirlediğine tanıklık edilir ki daha önce bahsedilen estetiğin değişken yapısı burada etkilidir. Yazarlar çirkinliği salt “kötü” ve “iğrenç” olanı ifade etmek niyetiyle de kullanabilirler ancak oradan dahi öznel yargıların izin verdiği ölçüde bir zihinsel karşılık ortaya çıkar. Fatma Aliye'nin Refet'i yazarının gözünden bireysel ölçekte kültürel bir olgunun altını çizen unsur olarak okurunun gözünden ise çirkin ve güzelin çatışmasına düşen bir kahraman olarak algılanır. Çirkin, hasta ve fakir olan Refet, estetik karşılığı bir tarafa, toplumsal ve kültürel bir birikimin nitelendirmesi neticesinde çirkinliğiyle mücadelesini sürdürür. Özellikle kadın olması, hastalık ve ekonomik durumundan daha önce sıkıntılarının merkezinde yaşamını kurmaya çalışmasında onun önünde engel olur.

3. Kadın Olmanın Zorluğu: Ruj İzindeki Hüzün

Bedene yöneltilen biçimsel kusursuzluk algısı erkekten ziyade kadının yaşam sahasında kritik bir rol taşır. “Çirkinlik, kadınla ilgili olduğunda bedenin bir özelliği iken; erkek söz konusu olduğunda daha ziyade zekâyı ilgilendirir.” (Sagaert, 2020: 8) Tarihsel perspektifte kadın erkek eşitsizliğinin belki de biricik göstergesi olan çirkinliğin kadınlara içkin bir kategori olarak incelenmesi günümüzde dahi parametrelerini olabildiğine güçlendiren bir mekanizma olarak kendi içinde bir yıkıma dönüşür. Aynı zamanda kadını bedenine hapseden, ikinci konuma düşüren bir kavram olur. Güzellik daima eril varlıkla eşleştirilirken kadının zayıf, narin ve kırılğan hâli çirkinin kucağındadır ve bu durum kadınların görünümünün baskın gerçekliğine hapsolmasına sebep olmuştur. Böylelikle kadınlar hiçbir çağda zekâları ya da ruhlarıyla bir değerlendirmeye tabi tutulmamış, fiziksel açıdan tamamlanmak zorunda oluşlarıyla fizyonominin alanına sıkıştırılmış insanlar olarak yaşamışlardır. Beden ve kadın arasındaki bağlantının en güçlü olduğu

dönemse on dokuzuncu yüzyıl olmuş ve varlıkları hem sembolik hem de sosyal olarak güzelliklerine bağlanmıştır. (Worley, 1991: 368) Güzellik cinsiyetsiz bir estetik kavram değildir artık, kadınlara aittir. Kamusal alanda kendini gösterebilecek bir yer bulmak adına kadınların yapabilecekleri dış görünüşlerini düzeltmeye yönelik girişimler olacaktır. Bunun ardında ise erkekler tarafından beğenilmek gerekliliği yatar. Olağan koşullarda kendilerini temsil edemeyen kadınlar erkekler tarafından çirkinlikleri nedeniyle göz ardı edilince tamamen silinirler. İlk olarak İstanbul'daki akrabaları tarafından hastalığı ve vızıldamaları (Aliye, 2019: 24) yüzünden istenmeyen, sonrasında çocuklar arasında sıksa vücudu, zafiyetten sararmış yüzü, kansızlıktan kül rengine gelmiş dudaklarının görüntüsüyle itilen Refet çirkinliğin toplum içinde imkân verebildiği o küçük ve dar çevrede büyümeye çalışmıştır:

“Fakr var, zaruret var! Sıhhat yok, güzellik yok! (...) Fakat meyus olmuyorum. Evet! Keşke ben de güzel olaydım diye hatıra gelmemek mümkün değil! Lakin servet yoksa gayrete iki elimle sarılmak istiyorum. Bir zevç yüzünden, ev bark bulmak için güzelliğim yoksa alınımın teriyle ev bark idare edebilmek servet ve güzelliğe nispet vermek istiyorum.” (Fatma Aliye, 2019: 55).

Özellikle yüz ve bedenin sergilediği özellikler etrafında bir değerlendirmeye tabi olmak, toplumun genelinde kabul görmüş olan güzellik unsurlarına sahip olmayana yaklaşılmamasından hicap duyulan bir ortamda var olmak Refet'in olumsuzluklar içerisinde büyürken gençliğinde de çirkinliği üzerinden yaşamını şekillendirmesine sebep olmuştur. Açık bir şekilde annesi Binnaz ile olan konuşmasında, kabul edilmiş güzellik unsurlarından yoksunluğu onu başka bakış açısına iten bir gerçekliğe dönüşmüştür. Refet, hakikati bilir ama bunun karşısında alması gereken tavrı da yapabilecekleriyle birlikte alıntılanan cümlelerde olduğu gibi tartar.

4. Paranın Yarattığı Özgürlük Alanı

Refet, herkes tarafından sevilmenin ve hürmet görmenin yalnızca güzellikle elde edilemeyeceğine inanan bir kişiliğe bürünmüştür. Alıntıda da görüldüğü üzere o dönem Osmanlı'sında bir kadının tek başına ayakta kalabilmesi için sahip olması gereken temel niteliklerden biri olan ev ve ekonomik durum evlilikle gerçekleşebilir. Evlilik söz konusu olduğunda da erkeklerin güzel kadınları tercih ediyor olması Refet'in içinde bulunduğu çıkmazı daha da derinleştirir. Çirkinlik hayatında o denli yer almıştır ki hiçbir surette evlenemeyeceğine, evlense dahi sevilleceğine inanmaz. Hayatında aklına ve amacına o kadar büyük bir kuvvetle sarılmıştır ki güzelliğin sağlayacağı kalbî hevesler ve mutluluklara kendini kapatmıştır. “Ben doğrudan doğruya kalbimden gelen heves ve arzunun ilcaatıyla hareket etmem” diyerek Şule'ye çirkin olduğunu hatırlatıp, onun gibi bir yaşama sahip olamayacağını bunun için de çalışması ve ekonomik olarak özgür olması gerektiğini açıklar. (Aliye, 2019: 186) Öğretmen olup kendi ayakları üzerinde durabilecek kadar para kazanma hedefine kilitlenmesindeki en büyük rollerden biri fakirliktir. Fakirlik de çirkinlik ile birlikte oluşan bir gerçektir. Ekonomik durumun bozukluğu hem ruhsal hem de fiziksel olarak kişiyi etkiler. On dokuzuncu yüzyıl sonu Osmanlı'sında ataerkil yapı ile din merkezli gündelik yaşam kadınların çalışmasını uygun bulmaz, ancak Fatma Aliye geleneksel temayüllere karşı olmayan bir yazar olarak kadınlara öğretmenlik mesleğini önerir çünkü onların iffetini ve namuslarını koruyup İslam'a aykırı olmayan bir biçimde yaşamaları için en uygun meslek budur. Kadın olmak, çirkin olmak ve fakir olmak zorken dönemin sosyal yapısındaki eşitsizlikler mücadeleyi kızıştırır. Böylelikle zor şartlar altında okumaya ve meslek sahibi olmaya çalışan insan daha da sıkıntı çeker ve ruhsal olarak da fiziksel olarak da yorgun düşer. Güzelliğin kendini “zahmetli ve sağlıksız bir mesleğin” etkisi altında göstermemesi, çirkin kişilerin

sağlıksız beslenmeleri ve sürekli yorulmaları çirkinliği arttırır. (Sagaert 2020: 128-129) Maddi duruma bağlı olan barınma ve yemek sorununun kişi ve mekânlara yansması fakirliğin beden ve ruh üzerindeki etkilerini göstermek açısından idealdir. Okula giderken giydiği ayakkabılarının artık giyilemeyecek hâle gelmesi sonucunda Binnaz ve Refet'in kömür ile sıcak yemekten kısımaya başlamalarıyla evde geçirdikleri o zor gece fakirliğin çirkinliği tetiklemesine bir örnektir:

“Bu haller anayla kızın malumu olduğundan akşam odaya avdetlerinde ‘Ekmek mi, kömür mü?’ demek gibi birbirlerinin yüzüne bakıyorlardı. Fakat o kadar acıkmışlardı ki öncelikle ekmeği düşündüler. (...) Dışarıda şiddetle esen rüzgâr, harap pencere çerçevelerinden içeri giriyor. Yalnız rüzgâr mı ya? O rüzgârın savurduğu kar parçaları da nüfuz ediyor, pencerenin içeri tarafındaki kenarına yığılıyor. (...) Potinler kesildikten sonra Refet şiş ayaklarında bir kaşınmak duydu. Kaşındıkça ayaklar daha ziyade şişiyor, şiştikçe bir yanmak geliyordu.” (Fatma Aliye, 2019: 73-75)

Yaşamaya devam edebilmek için ellerinde avuçlarında ne varsa düşük fiyatlara satan, insanüstü bir çabayla evlere temizlik yapmaya giden ve okuldaki eksikleri için soğuk odalarında dikmiş dikmeye çalışan Refet ve Binnaz bu müşkül yaşamın dönütlerini bedenlerinde taşırlar. Binnaz giderek daha da hasta olur, Refet'in yüzü besin yetersizliğinden, yorgunluktan ve sürekli çabalama hâlinde olmaktan dolayı daha da solgunlaşır ve çirkinleşir. Aksaray'da yürürken rastladığı simitçiden gelen simit kokuları karşısında arzusu ve aklı arasında sürekli yaşadığı ikilemin sebebi genel itibariyle parasız olmasıdır. Nasıl çirkinliği sebebiyle gönlüne ve kalbî arzularına gem vuruyor ve evliliği kendine yaraştırıyorsa fakirliği sebebiyle de canının istediği maddî unsurlar karşısında arzularını bastırma eğiliminde olur. Şule ile birlikte Cazibe Hanım ile hemşiresi Şahap Hanım'ın Göztepe'deki köşküne tatil maksatlı giden Refet'in burada geçirdiği refah ve sağlıklı zaman, fiziğinde ve ruhunda etkisini göstermiştir. Kahvaltıda, öğle ve akşam yemeklerinde yedikleri; temiz havaya sahip bahçede dinlenmeleriyle “Velhasıl kızcağız âdeta sıhhatini kazanıyordu. (...) O açık kırlar, o safi hava sanki Refet'in göğsünü genişletiyor, vücut etlendikten başka kemikler de irileşiyor gibi görünüyordu.” (Aliye, 2019: 132) Köşkte geçirdiği süre içinde dahi kendine söz geçirmenin sıkıntısını taşır. Şartlarını bilerek, onların hayatında sarsılmaz temeller olduğunun farkına vararak rahatlığa ve güzelliğe dair umutların karşısında yer alır. Elinde kitabı bahçede güzel havanın tadını çıkarırken deneyimlediği rahatlık ve mutluluk karşısında temaşaya dalar fakat bu ona müthiş bir korku ve telaş verir:

“Yarabbi! Yarabbi! Vücutça kazandım. Fikirce kaybettirme!” dedi. Ve biraz durduktan sonra elini şiddetle çarpmakta olan kalbi üzerine ‘Sen ne demek istiyorsun? Kendi mevcudiyetini bana bildirmek mi? Benim sana emrim, benim sana hükmüm bu değildir. Ben seni inkâr ediyorum. Hükm etmek istiyorsan çık git, kendine layık bir vücut bul, bu haraphane, bu gamhane sana mekân olacak bir şey değildir. Nafîle çırpınma. Ben yine seni inkâr edeceğim,’ elini kalbi üzerine bastırarak ‘Ben burada miskin ve zavallı vücutta cevalan-ı deme hizmet eden kalp dedikleri bir et parçasından başka bir şey tanımıyorum.’ (Fatma Aliye, 2019: 143)

Birini sevmek ya da birileri tarafından sevilme için gerekli olan kalbî duyguların bedensel kıstaslar tarafından belirlendiği bir dünyada Refet kendisine bambaşka bir yol çizmişse de bir insan olarak bu hisleri taşımaktan kendini alıkoyamaz. Kendi vücudunu “haraphane, gamhane” bir mekân; miskin ve zavallı bir beden olarak tasvir ederek hiçbir zaman çirkinliğinin ona kalple bağlanmış arzu ve duyguları getirmeyeceğine inanır. İnanıcı o kadar derindir ki onu güzelliği, sevgi, rahatlık ve keyfe sürükleyecek hiçbir etkiye kapılmayacak, kendini sürekli durduracaktır. Kalbine bir et parçası olarak muamele etmesi, onu bu biçimde görmek için aklına söz geçirmeye çalışması çirkinliği tarafından hâkimiyet altına alındığının ifadesidir. Refet, tüm olumsuzlukların

yanında çok zeki ve akıllı bir kadındır. Zekâsı sayesinde yaşadığı dünyanın gerekliliklerini ve şartlarını çok iyi analiz etmiş, ne yapması gerektiğini bilen biri olmuştur. Güzellikleri ile ün salmış Türk kadınlarının haremde bulunan kadınlar olmaları, zenginliğin ve refahın içinde olmaları Osmanlı camiasındaki diğer tüm erkeklerin de eş seçiminde, kadınlara dair beğenilerinde etkili olmuştur. Nitekim on sekizinci yüzyılda Batı tarafından haremdeki kadınların işlevinin sultanlar için cinsel obje olarak çizilmesi çeşitli araştırmalar sonucunda ortaya atılmıştır. (Madar, 2011: 3) Kadın figürü Osmanlı sahasındaki minyatür sanatında dahi benzer niteliklerle çizilir. On sekizinci yüzyıl minyatürlerinde, hangi statüde olursa olsun bir kadın kıyafetleri ve güzelliği açısından ev ya da banyo gibi herhangi bir yerde resmedilerek dönemin bir yansıması olurken zamanla bu güzelliklerin mücevher ve dekoratif objelerle tamamlanması da kadının yerini görebilmek için idealdir. (Yıldırım, 2016: 32) Dikkate değer olmak için ya güzelliğe ya da güzelliği öne çıkaracak yardımcıya ihtiyaç vardır. Yardımcılar ise harcamayı gerektiren malzemelerdir: takılar, kozmetik ürünleri, parfümler ve kıyafetler... Refet bunlara sahip olmadığı için bitmek bilmez çirkinlik ve fakirlik derdinin içinde kendini bulsa da Fatma Aliye kadın karakterlerini bu ateşten çembere karşı entelektüel olarak direniş gösteren bir bakış açısına sahip olarak çizer.

“Cazibe tebessüm ederek hemşiresine, ‘Zavallılar kendilerine şair ve edip süsü vermek için ne kadar zahmet çekiyorlar! Lakin boyalarla yüzlerini boyayan kimseler ne kadar güzel olabilirlerse işte bunlar da o kadar kendilerini beğendirebiliyorlar’ derdi. (...) Cazibe, sahte tavırların, yapmacıkların ne kadar çirkin şeyler olacağını hemşiresine anlatırdı.” (Fatma Aliye, 2019: 146)

Öyle ki Refet de vaktiyle annesi ile yaptığı o konuşmada (Aliye, 2019: 55) söylediği gibi takdir kazanmak ve güçlenmek için güzel olmaya ihtiyaç olmadığını dile getirmiştir. Kadınlar, bilgilendikçe ve çalıştıkça hayatın içindeki güzelliğe kavuşurlar. Güzelliğin, özellikle de kadın güzelliğinin temsil edildiği resim sanatının Göztepe’de geçirdikleri tatil sırasında okura sunulan sohbet konusu olarak işlenmesi de manidardır. RoseMaury’nin tablolarından birine bakarken Refet’in tablonun güzelliği karşısında köşkün bahçesinde yaşadığı ruh hâline bürünecek gibi olması, “Refet güç halle kendini tutuyordu. Benzi sarardı, gözleri mahmurlandı. Bahçede vuku bulan halin kendisine gelmesinden korkuyordu. Başını dönmeye, beyni karışmaya başladı.” (Aliye, 2019: 151) Refet’in, yine çirkinliği sebebiyle içinde bulunduğu çabanın zorluğunu hatırlatsa da bir kadın birliği şeklinde sohbet ederek ve zihinlerinde dolaşan fikirleri birbirleriyle paylaşım zaman geçirmeye devam etmeleri güzellik konusunu ikinci plana iter. Nitekim, çirkinliğin sınırlarında gezen veya onu temellendiren ve nitelendiren her şey Refet’in aklıyla hareket etmesi karşısında ve metnin diğer karakteriyle ördüğü kurguda bir hoşluğa ve başarıya dönüşür. Çirkinliğin başlıca sebeplerinden olan ekonomik felaketler yüzünden soğuktan donmak üzere ölümü düşünmeleri ve bu ölümün nasıl da mesut bir ölüm olacağını ana-kız bağına değinerek kabul etmeleri; yine parasızlıktan kaynaklı olarak gayet insani ihtiyaçlarına bile daima gem vururken bir simidin kokusu karşısında kendi arzusuna hâkim olsa da Nezaket’in yetim çocuklarını ve anasını sevindirmek için elindeki paradan değerlendirerek iyilik ve ahlak örneklerini sunması çirkinliklerin önüne geçer. Kendi için tehlikeli olduğunu düşündüğü hissî ve ruhsal tecrübelerden uzak dururken, bunları yaşayacağı o köşk ortamında bilgi edinmeyi ve muhabbetle dostluk kurmayı tercih etmesi Fatma Aliye’nin yaratmak istediği atmosferin taşıyıcılarıdır. Okur, okuma ediminin onu sürüklediği kasvetli hayat şartlarının ve çirkinliğin zihinsel olarak yarattığı tüm olumsuzlukların sonucunda Refet’in tercihleri ve eylemleri sayesinde umut ve hoşnutluk hisseder.

5. Hasta Olanın Kusurluluğu

Refet'in fiziği, davranışları, yaşadığı ortam ve çevresi imgelemde hoş ve güzelin aksi bir biçimde oluşur. Fakat çirkinliğin estetiği burada kapsadığı zayıflık, iradesizlik, kötü olan, iğrenç olan üzerinden bağımsızlığa ve yüceliğe yol açtığı için hem güzel hem de çirkin için sınırların kaybolduğu bir tablo çizer. Fizyonomi ve ekonomik durumun yanı sıra hastalık da çirkinliğin kurgu içinde önemli bir bağlantısıdır. Hastalık, genel olarak da çirkinle özdeşleşen ve biçimsizliği, olumsuzluğu getiren bir kavramdır. Kadın bedeni on altıncı yüzyılda erkeklerle karşılaştırıldığı takdirde hastalıklı ve zayıf olarak tanımlanır. "Kadın bedeninin zayıf ve hastalıklı olduğunu itiraf etmeliyim; zayıftır, çünkü erkeklerle karşılaştırıldığında tüm doğa edimlerinin aracı, sürdürücüsü ve dayanağı olan bedensel güçlerin bağlı olduğu doğal ısıya daha az sahiptir." (Sagaert, 2020: 23-24) Hastalık da tıpkı engellilik gibi vücudun biçimsizliğine yol açıp düzeni bozduğunda ve ahenk üzerinde olumsuz bir etki sağladığında algılayanın gözünde tuhaflaşır çirkinliği açığa çıkaracaktır. Refet özelinde sıhhsizliğin yerleşik bir hâl alması ondaki çirkinliği arttıran bir unsurdur. Ondaki bu hastalıklı hâl daha çok ekonomik durumu ile kol kola gider çünkü iyi beslenip barınmadığı sürece hâlsizliği ve yüzünün solgun hâli artar. "... Mürüvvet Hanım gideli yiyeceklerini kendileri tedarike mecbur olalı, hane kirasını vermek için daha ziyade müzayaka çekiyorlardı. Refet'in sarı benzi daha ziyade sarardı", "Zaten zayıf olan Refet'i bir kat daha zayıflattı. Yüzünde damarları seçiliyordu" (Aliye, 2019: 69-121) gibi birçok yerde Refet'in hastalıklı hâli onun kimliğinin dikkate değer bir parçası olur. Sağlıksız bir vücutla gündelik hayata devam edebilmek, hareketli olmak ve koşturabilmek neredeyse imkânsızdır. Biyolojik olarak bedende meydana gelen kimi deformasyonlar ya da farklılıklar güzelliğin sınırlandırılmış kalıplarına dahil olmayan görünümlere sebep olduğu için de hastalıklı bir kadın öncelikle güzellikten mahrum olur. Özellikle yüzde hastalıktan oluşan lekeler ve renkler çirkinliğin temelini oluşturur niteliktedir çünkü insan bedeninde yüz öncelikli olarak göze çarpan bölgedir. İnsanın yüzüne; "Kimlik duygusunu yansıtır; güzellik ya da çirkinliğin sayısız nüanslarının ve çekiciliğin yer edindiği özdeşleşme matrisidir." (Sagaert, 2020: 170) cümleleri ile de dikkat çekilmiştir.

"Meduvvin birinci talebenin diploma ve mükâfatlarını almak üzere vüruduna muntazır olduklarında Refet çıktı. Her mükâfat için çıktıkça koltukları doluyordu. O kadar ki hazirun kendisini alkışladı! Etraftan 'Güzel değil fakat ne kadar halavetli kız!' ve 'Gözlere bak gözlere, zekâsını nasıl gösteriyor. Tevekkeli birinci olmamış,' deniliyordu. Bazı taraftan da 'Yüzü hiç güzel değil ama yürüyüşü, duruşu, tavrı, bakışı ne kadar latif! Ne edibane bakış ve duruş! Kendi güzel değil ama hali ve tavrı çok güzel.' deniliyordu." (Fatma Aliye, 2019: 179)

Kandan yoksun yüzündeki cansızlık onun hâlihazırda cinsiyetinden kaynaklı görülmeyen oluşunu ikiye katlar ve Refet iyice görünmez olan bir insana benzetilebilir. Fatma Aliye ise alıntıda görüldüğü üzere tüm bu biçimsizlikten, hastalıktan, fakirlikten ve doğal olarak çirkinliğin içinden bir aydınlık çıkarır. Refet zeki, ahlaklı, olgun ve nihayetinde amacına nail olan bilgili bir Osmanlı kadını olmuştur. Diplomasını alıp öğretmenliğe adım atacağı ânı beklerken ruhundan vücuduna yansıyan vakar, kurmaca içinde diğer insanların algısını etkilerken okurun zihninde de yüceleşen bir figüre dönüşür. Refet üzerindeki bu dönüşüm yazarın niyeti neticesinde vurgulanarak Refet'i yüceleştirir.

6. Arzular ve İmkânlar

Refet'in geleceğini inşa ederken attığı adımlara ve isteklerine birinci dereceden etki eden fakirlik, hastalık ve fiziksel görünüm onun aslında çizdiği yolu belirlemedeki temeller olmuştur. Bir

karakterin arzularını şekillendiren unsurlar, çevresinden de kendinden de bağımsız olamaz. Rene Girard'ın (2017) “üçgen arzu” olarak nitelediği arzu modeline göre bakıldığında bir dolayımın varlığı belirlenir. İki öznenin ve bir nesnenin bulunduğu bu model Refet'in arzularının oluşumunun açığa çıkarılması için kullanıldığında spesifik bir öznenen ziyade ortaya “öğretmenler” grubu çıkar. Bu dolayımlayıcı dışsal dolayımlayıcıdır çünkü “dışsal dolayımın kahramanı, arzusunun gerçek niteliğini yüksek sesle açıklar.” (Girard, 2017: 29) Refet her zaman arzusunu dile getirir ve bunun için çabaladığını gösterir. Öğretmenleri ifade eden bu dolayımlayıcıyla ulaşmak istediği nesne diplomadır. Bir ötekinin etkisiyle oluşan bu üçgende ilk bakışta görünmeyen içsel dolayım öznesi ise güzel kadınlardır çünkü on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunda onların evlilik yoluyla rahata ermelerinin karşısında Refet aynı gücü elde etmek amacıyla, güzelliğin getirdiği rahatlığa ulaşmak için çabalar. Annesi Binnaz ve Şule ile yaptığı konuşmalarda, yazarın anlatıcı olarak Refet'in duygu ve düşüncelerini aktardığı sahnelerde evlilik konusu başlıca mesele hâlini alır. Çalışabilir, para ve itibar kazanabilir ama evlenemez çünkü çirkindir. Kendi arzularını denetleme noktasında Göztepe'deki köşkte duygularıyla ve hisleriyle büyük çatışmalar yaşayan Refet, güzel kadınların kolayca sahip olduklarını akli ve çalışkanlığı ile elde edecektir. Yazarın niyeti doğrultusunda pozitif bir karşılık bulan karakter ve arzularının birlikteliğinin belirleyicisi çirkinliktir. Fiziksel çirkinliğin yanında ekonomik durum ve hastalık da arzularının oluşumunda ateşleyicidir ancak bir kadın olarak on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı dünyasında çirkinliğin en göze çarptığı nokta fiziksel görünümüdür ve kadınların geleceğini güvence altına almak için kilit roledir. Yalnızca Osmanlı ile sınırlı olmayan bu durum evrensel bir gerçeğin adıdır. On dokuzuncu yüzyılda romantik aşka dayalı evliliği destekleyen güçler sadece görünüşe yapılan vurguya katkıda bulunabilirler çünkü kadının güzelliği romantik aşk taleplerinde büyük rol oynar ki uzun süren evliliklerin garantisi güzellik olur. (Worley, 1999: 368) Çirkinliğin anlamsal ve görünüm olarak koşut gittiği fakirlik de Refet'in arzusunun ikincil destekleyenidir. Varlıklı bir ailede büyümek, ekonomik bir güvenceye sahip olmak kadınların çirkin de olsalar geleceklerinden kaygı duymalarını önleyen güçlerdir. Büyürken kendi ile birlikte çektiği cefalarına şahitlik ettiği annesini rahata erdirmek için çok çalışarak diplomasını elde etme arzusu da annesi özelinde bir gerçeği gözler önüne serer. Binnaz Hanım da Hayati Efendi'nin cariye olarak aldığı bir kadındır ve kocasının ölümüyle hiçbir güvenceye sahip olamamanın başat örneğini oluşturur. Çirkinliği ontolojik olarak içinde barındıran kadınlığın kendisi başlı başına mücadeledir ve arzuların oluşumunda kritik bir etkidir. Annesi Binnaz Hanım'ın ölümüyle yaşadığı mutsuzlukta onu hayata bağlayanın annesinin sevgisi olduğunu söylemesiyle çirkinliğinden dolayı ona gerçek sevgiyi gösterenin yalnız annesi olduğunu düşündürten bir ifadedir. Çirkinliği, hastalığı ve şartlarının kötülüğü bakidir ama tüm zorluklar karşısında ona itici güç olan tek duygusal güç annesinin sevgisidir. “Bundan sonra bu dünyada ne işim ne vazifem kaldı! Bu miskin ve çirkin vücudu sürüklemek için mi yaşayacağım? Ah! Nineciğim! Bu çirkin vücut her türlü ıstırabını senin tarafından sevimle unutuluyordu.” (Fatma Aliye, 2019: 182) cümleleri Refet'in arzularını gerçekleştirme yolunda sevginin kıymetini belirtir. Fatma Aliye her bir olumsuzluğu kahramanına üstesinden gelinebilecek bir durum olarak çizer ve Refet burada da dostlarında bulduğu sevgi ile amaç ve arzularının devamını getirecek olan bir kadın olur.

Sonuç

Arzular, şartlar ve kazançlar arasında Refet başta olmak üzere metindeki bütün kadınlar üzerinden vermek istediği mesajı çarpıcı biçimde aktaran Fatma Aliye, kadın sorununu işleyebileceği en etkili kavramla yoğurmuştur: çirkinlik. Kurmaca içerisinde çirkinlik hem estetik hem de kültürel olarak karşılığını bulur. Çirkinliği korkulacak, tiksindirici ya da negatif olarak görmektense onun formuyla özü üzerinden incelenmesi sonucunda fiziksel görünümün, fakirliğin ve hastalığın da birer çirkin varyantı olarak Refet'i ulaştırdıkları nokta toplumdaki kadın sorunu için olumluydudur. Var olan tüm sorunlar karşısında Fatma Aliye kadının tek başına ayakta kalıp başarılı olabileceğini Refet karakteri ile döneminin kadınlarına anlatmış olur. Çirkinlik, estetik olarak kurguda bu karşılıkları alırken kültürel ve tarihsel perspektifte kadının eril tahakküm ve dinsel etki sahasının genişliğinden dolayı adaletsiz bir kategorileştirme olarak belirir. Eril iktidar ve bu iktidar tarafından dinin kısıtlayıcı bir araca dönüştürülmesiyle kadın ötekileştirilirken çirkinlik bu durumu fazlasıyla arttırır. Kendi yaşamı dolayısıyla şahit olduğu geride kalmışlığın çözümü için romanlarında kadının eğitimi meselesini sıklıkla işleyen Fatma Aliye, Refet sayesinde bu problemi daha da zorlaştıran şartlarla birlikte roman olarak kurgular. Yine de Fatma Aliye'nin düşüncesi bellidir: tüm zorluklara ve engellere rağmen kadın okunmalı ve çalışmalıdır. Kendi ayakları üzerinde durabilen kadın figürlerini geleneksel yapıya aykırılıştırmadan var eden Fatma Aliye'nin Refet'i kahramanları arasında en zorlu mücadeleyi veren isimdir. Döneminde kadınlara atfedilen güzellik ölçütleri ve yaşam standartlarının kimler için pozitif bir karşılık bulunduğunu görebildiğimiz bu roman bize toplumun kadınlar özelinde panaromasını sunar. Tüm zorluklara rağmen başarıya ulaşan ve bu başarıyı elde ederken çirkinliğin bütün yönleriyle etrafı sarılan Refet ise güzelliğin ve hoşnutluğun her şeye rağmen ortaya çıkabileceğini temsil eden biri olur. Yaratmak istediği bu kurmaca evreninde çirkinlik, Fatma Aliye'nin kullanabileceği en etkili kavram olmuştur. Esasen Fatma Aliye'nin gerçek yaşam ve kurmaca arasında işlemek istediği hakikatin sertliğini ortaya koyabilmek adına kullanacağı en iyi katalizör çirkinlik meselesidir çünkü "çirkin" kelimesi anlamı itibarı ile yanına geldiği her kavramı negatifleştirir. Dönemin, Fatma Aliye gibi yazarlar da dahil olmakla birlikte, hiçbir metninde kadının konumunda estetik kaygının belirleyiciliği üzerinde durulmamıştır. Bu çalışmada çirkinlik mefhumunun başka kavramlarla ilişkisi neticesinde bir kadının hayatında sebep olduğu çıkmazlar Refet romanı üzerinden incelenmiştir. Refet'in zorluklarla geçen hayatının her yerine çirkinlik yerleşmiştir ancak yine de Fatma Aliye'nin klasik tutumu ona bu mücadeleyi olumlu bir biçimde tamamlar.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Fatma Aliye Hanım: Yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti*, ed. A. Asır. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Adak, H. (2005). Gendering biography: Ahmet Mithat (on Fatma Aliye) or the canonization of an Ottoman male writer. *Querelles.Vol.Band 10*. 189-204.
- Aliye, F. (2019). *Refet*. İstanbul: Turkuvaz Yayınları.
- Argunşah, H. (2016). *Kadın ve Edebiyat / Babasının Kızı Olmak*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aydoğdu Çelik, M. (2019). Tanzimat'tan Bir Kadın Profili: Fatma Aliye Hanım'ın Refet Öğretmeni. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö5), 146-157.
- Baker, N. (2010). *Plain Ugly: The Unattractive Body In The Early Modern Culture*. UK: Manchester University Press.

- Canbaz, F. (2005). *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Ankara: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi.
- Doğrusadık, Z. (2018). *Fatma Aliye'nin Son Dönem Osmanlı Toplumundaki Kadın Görüşleri*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Esen, N. (2012). Bir Osmanlı Kadın Yazarının Doğuşu: Fatma Aliye. *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. 111-120.
- Gençtürk Demircioğlu, T. (2010). Hayattan Kurmacaya: Fatma Aliye Hanım'ın Dört Romanında Metinlerarası İlişkiler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. cilt 3. sayı 13.
- Girard, R. (2017). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat: Edebi Yapıda Ben ve Öteki*, çev. İldem, A.E., İstanbul: Metis Yayınları.
- Gezer Baylı, G. (2018). *Osmanlı'da Kadının Uyanışı: Fatma Aliye Hanım*. Cedrus, 6, 597-611. DOI: 10.13113/CEDRUS.2018.28
- Henderson, G. E. (2018). *Çirkinliğin Kültürel Tarihi*, çev. Çavdar, A.M., İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Kızıltan, M. (1993). Türk Kadın Hakları Mücadele Tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın Yeri. *Kuram Kitap*. 83-93.
- Madar, H. (2011). Before the Odalisque: Renaissance Representations of Elite Ottoman Women. *Early Modern Women*, 6, 1-41. Retrieved February 12, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/23617325>
- Moran, B. (2013). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1: Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rosenkranz, K. (2018). *Çirkinin Estetiği*, çev. Özdemir, M., İstanbul: Muhayyel Yayıncılık.
- Sagaert, C. (2020). *Kadın Çirkinliğinin Tarihi*, çev. Kenç, S., İstanbul: Maya Kitap (Orijinal yayım tarihi 2015).
- Timuçin, A. (2013). *Estetik*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuroğlu, S. (2020). Edebiyatta Feminist Söz: Akıldan Kalbe Yazmak (1872-1923), ed. F. Saygılıgil, N. Berber. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Feminizm içinde* (699-715. ss.). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Worley, L. (1991). The Body, Beauty, and Woman: The Ugly Heroine in Stories by Therese Huberand Gabriele Reuter. *The German Quarterly*, 64(3), 368-378. doi:10.2307/406398
- Yıldırım, B. (2016). *Woman Figure In Two Ottoman Miniature Painters*. Boletín de Arte (N.º 16), pp. 30-42. ISSN 1853-0710. Facultad de Bellas Artes. Universidad Nacional de La Plata.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.